

Ljubo mi je izdelovati projekte, pri katerih ljudje začutijo, da si jim nekaj dala

Intervju z Ilko Čerpes

Pogovarjali sta se Polona Filipič Gorenšek in Špela Nardoni Kovač

Ilka Čerpes (1957) je arhitektka, doktorica znanosti in izredna profesorica na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani, kjer je leta 1982 tudi diplomirala. Po diplomi je bila zaposlena na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije in kasneje na Katedri za prostorsko planiranje Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Od leta 1997 je bila asistentka, od leta 2003 docentka, od leta 2019 pa je na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani izredna profesorica za urbanizem; predava Urbanistično načrtovanje ter Zgodovino in teorijo urbanizma. Leta 2002 je opravila zagovor doktorske disertacije z naslovom Samoorganizacija in urejanje naselij. Izdelala je več temeljnih in aplikativnih planerskih raziskav na državni ravni, je avtorica ali soavtorica številnih strokovnih monografij, urbanističnih študij in projektov, znanstvenih člankov in arhitekturno-urbanističnih razstav. Gostovala je na uglednih fakultetah v Franciji, Nemčiji, Veliki Britaniji in Švici. Je mentorica številnih urbanističnih delavnic in nagrajenih študentskih nalog ter avtorica monografije Arhitektura za ljudi – Teze za arhitekturno politiko Slovenije. Na slovenskih in mednarodnih arhitekturnih natečajih je prejela več nagrad. V dveh mandatih je opravljala funkcijo predsednice Društva arhitektov Ljubljana, bila je članica komisije za podelitev prestižne nagrade za arhitekturo Sklada arhitekta Jožeta Plečnika, članica več domačih in evropskih natečajnih žirij ter članica slovenskega odbora evropskega združenja European.

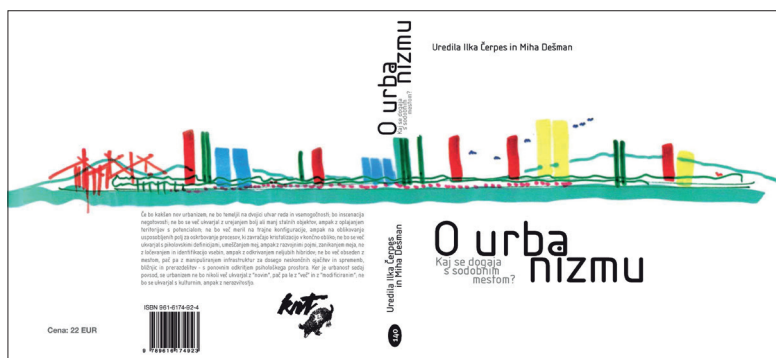
© Janez Maroit

Vaša pot zelo aktivne raziskovalke in urbanistke je močno povezana z delom na fakulteti in z izobraževanjem – ne le študentov, temveč tudi širše javnosti. Morda bi začeli kar s tem: kako vidite ženske, ženski način delovanja v arhitekturi in urbanizmu?

Arhitekti radi tekmujejo. Arhitektura je že v osnovi tekma, kdo je boljši. Tudi natečaji, ki so naše osnovno merilo za kakovostno arhitekturo, so tekma. Ženski način delovanja pa je povezovanje in sodelovanje. Vendar se povezovanje, ki ga vidimo kot kakovost, v praksi lahko pokaže tudi kot slabost. Ne samo da se pogosto izrablja, po mojem mnenju celo ni nujno, da vedno vodi do dobrih rezultatov. Vodja projekta mora imeti avtoriteto, sploh pri velikih projektih.

Mislím, da način sodelovanja ni odvisen le od oseb, ampak tudi od same narave dela – kako se projekt razvija, kako se ga oblikuje, kakšna so finančna sredstva idr. Projekt vedno potrebuje nekoga, ki ga vodi. Če vodenje ni avtoritativno, ne pripelje do zastavljenega cilja. Če ženske te pozicije nočemo prevzeti, če vedno želimo biti predvsem povezovalne, nas pač nekdo nadomesti in vodi. Tudi ženske so seveda lahko vodje, vendar se morajo v določenem trenutku odločiti za opustitev povezovanja. Vloga povezovanja je pomembnejša v urbanizmu, kjer vodja igra vlogo nekakšnega moderatorja in povezuje večje število akterjev. Za urbanizem je pomemben proces, ki vodi do oblikovanja razvojnih strategij. Tu vrednota povezovanja pride veliko bolj do izraza. Večja ko so načrtovalska merila, bolj je povezovanje pomembno. Pri mestnem načrtu, na primer, sta koordinacija in mo-

»Ženski način delovanja pa je povezovanje in sodelovanje.«

Zbornik *O urbanizmu*, 2007: Ilka Čerpes, Miha Dešman (urednika). Oblikovanje naslovnice: Miha Dešman

deratorstvo izrazito pomembna, vendar na koncu načrt ni avtorsko delo ene osebe. Znan je vodja celotnega procesa, vendar je projekt tako kompleksen, da zasluge ne pripisujemo le enemu avtorju. Pregled slovenske prakse kaže, da veliko uspešnih žensk deluje prav v urbanizmu.

A še vedno velja, ne samo pri nas, tudi v drugih državah, da na vodilnih položajih prevladujejo moški. Moški imajo pregled nad denarjem, med seboj se pogovarjajo, kako bodo denar obračali. In ko govorimo o arhitekturi, so v igri veliki denarji. Moški drug drugemu bolj zaupajo (še vedno), da znajo ravnati z velikimi vsotami. Gre za vprašanje moči. Moč je denar in avtorstvo je moč.

Je to potem povezano z značajem žensk, fenotipom? Ali morda s tradicionalno vlogo žensk, ki denarja večinoma niso služile, ampak so ga porabljale?

Kot gospodinjice so sicer morale znati ravnati z denarjem, vendar v okviru, ki ga je predvidel moški...

Ko sem bila po naključju povabljena na pomembno srečanje na svetovni ravni, sem lahko opazovala, kako stvari potekajo. Moški med sabo, tudi če se ne poznajo, komunicirajo kot znanci. Med seboj se instinktivno vedejo drugače, kot se vedejo do ženske. Že v naključnih pogovorih kot ženska posameznih informacij ne slišiš, gredo mimo. Res je bilo zanimivo na primer slediti reakcijam na imenovanje Christine Lagarde za predsednico Evropske centralne banke, potem ko je bila že pred tem direktorica Mednarodnega denarnega sklada in francoska finančna ministrica. Govorili so, da ona tako ali tako ni ženska, da se ne prilega v ta kalup in podobno. Takoj, po nekaj tednih njenega mandata, so se začele kritike zaostrovati. Češ da dela vse narobe, zakaj si je zdaj kar nekaj izmislila, da si nič ne upa, da je premalo drzna, da bo zadeve zapeljala v slabo smer ... Prvi ukrep, ki ga je sprejela, je morala zaradi pritiskov celo preklicati. Morda so ji tudi rekli, da je »preveč pametna«, kar je znan »kompliment« ženskam, kadar razpravljajo o vprašanjih, o katerih moški menijo, da zanje niso pristojne. A je obstala, čeprav je morda »preveč pametna«, in še naprej vodi evropsko denarno politiko po žensko, kar je dober znak za vse nas.

Kaj pa vaše izkušnje na univerzi? Tudi to je precej moški svet ...

Univerza je že od nastanka v srednjem veku sistemsko nastavljena tako, da so ženske v podrejenem položaju. Tega ni mogoče meriti s številom mest, ki jih formalno zasedajo, ampak v realni moči za vzdrževanje in spreminjanje sistema. Vemo, da je v sto letih, kar obstaja, Univerza v Ljubljani imela eno samo rektorico.

Če so sistemi res tako okosteneli, bi bilo koristno postaviti kvote?

Nisem navdušena nad kvotami, ker z njimi na določen način priznavamo, da od leta 1991, ko smo na svetovni ravni sprejeli prvo agendo za trajnostni razvoj sveta, nismo bistveno napredovali. Med takrat definirane ranljive skupine sodijo tudi ženske, in vse do danes so ostale ena od sedmih ranljivih skupin. Nekateri pravijo, da so ženske največja manjšina, ki obsega polovico

»Nikoli nisem imela vtisa, da je pomembno, ali vodi ženska ali moški. Če je bila ženska sposobna, je delo pač opravljala.«

prebivalstva Zemlje. In to ne velja le za Afriko, v določenem obsegu tudi za nas. Celoten družbeni sistem je bolj prilagojen moškim. Denimo, javni promet je zasnovan tako, da je največ avtobusov in vlakov, ko gredo v službo moški. O ženskah, ki peljejo tri otroke v šolo in zraven opravijo še sto stvari, ne razmišlja nihče. Ker o tem večinoma odločajo moški, je sistem prilagojen moškemu načinu življenja, njihovi izkušnji.

Tako je mogoče razumeti perspektivo kvot. S kvotami odpreš boljše prilagoditve za vse. Pomembne so na začetku, ko se spremembe uvajajo, da se ljudje navadijo. Ko kvote postanejo rutinska formalnost, lahko na neki način celo spodbujajo diskriminacijo, zato jih je treba opustiti in nadomestiti z drugimi ukrepi.

Videti je, da ste se s položajem žensk na neki način ves čas ukvarjali, se ga zavedali. Kakšna pa je vaša pot, vaša izkušnja ženske v poklicu?

Zame to, da sem ženska, ni bilo nikoli težava. V službo sem šla še v času socialistične Jugoslavije. Takrat vprašanje žensk ni bilo aktualna tema, vsaj javno se o tem ni govorilo. Da smo bili vsi enakopravni, je bilo normalno. Na sistemski ravni je bilo veliko narejeno, da so ženske lahko hodi- le v službo. Družbena klima je bila temu naklonjena. Problematika enakopravnosti žensk se je v javni razpravi pojavila po osamosvojitvi. Morda je bil problem v socializmu formalno prikrit in se je lahko izrazil šele s spremembo družbene ureditve.

Kakšni so bili odnosi s sodelavci in nadrejenimi takrat, v Jugoslaviji? Izkusili ste oba sistema, kakšni so spomini, morda občutki?

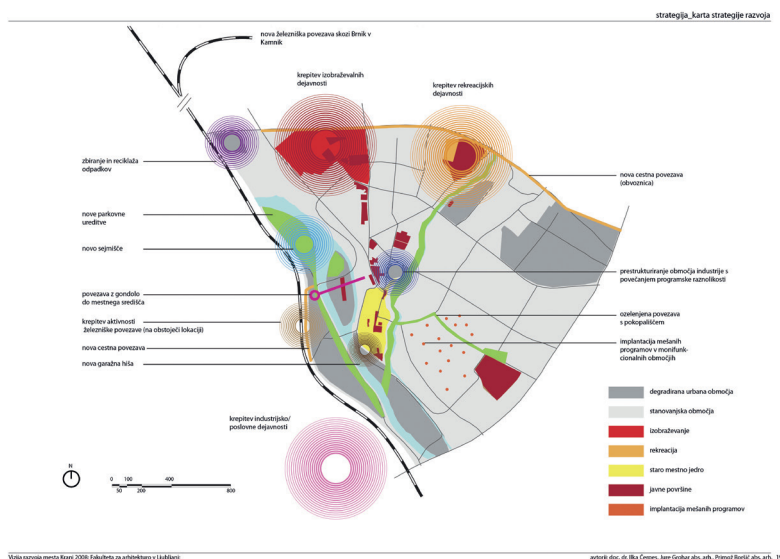
Na začetku kariere sem delala na Urbanističnem inštitutu. Najprej je bil direktor Jože Dekleva, potem Kaliopa Dimitrovska. Kaliopa je veljala za izredno, imela je avtoriteto in strokovno spoštovanje. Nihče ni podvomil o njeni usposobljenosti. Zdelo se nam je naravno, logično. Nikoli nisem imela vtisa, da je pomembno, ali vodi ženska ali moški. Če je bila ženska sposobna, je delo pač opravljala. Še pred osamosvojitvijo sem prevzela mesto asistentke in začela interdisciplinarni diplomski študij pri dr. Andreju Pogačniku na FAGG. To, da sem ženska, je bila morda celo prednost. Delovno okolje je bilo večinoma moško. Ob meni sta bili še dve kolegici. Vse tri so nas posebno spoštljivo obravnavali. Moj predstojnik me je izredno stimuliral in podpiral. V tistem času sem tudi zanosila in rodila. Podpora je bila močna, nevsiljiva in pozitivna. Po porodniški sem se z lahkoto integrirala nazaj. Okrog leta 1995, v obdobju po osamosvojitvi, ko je prihajalo do sprememb na vseh področjih, tudi na področju vrednot, sem prešla na Fakulteto za arhitekturo. Razmere za karierni razvoj so postale na splošno bolj zapletene, ne samo za ženske, a morda še posebej za ženske.

Kaj pa mislite o mlajših generacijah, kako to dojemajo one?

Ko opazujem svojo hčerko, vidim, da so mlajše generacije drugačne. Mlade ženske in tudi moški niso pripravljene prevzeti servisne vloge v družini. Iščejo nove poti. Zavedajo se zapletov, ki jih v kariero prinese družina. Odločitve so težke, postavljajo si vprašanja, kako nadaljevati življenje po študiju. Vzdrževanje gospodinjstva pomeni veliko dela, za to nimajo časa. Mladi so vrednote spremenili, naša generacija ni razmišljala tako. Ne iščejo vzorov, ampak sledijo svojim zahtevam, pričakovanjem. Mlade ženske muči, kako je, ko rodiš otroka, kaj pomeni odgovornost do otroka za tvoj osebni razvoj in ne nazadnje tudi za razvoj družbe ipd.

Kaj mislite o iskanju ravnotežja med družino in arhitekturo, ki je pravzaprav zelo zahteven poklic?

Sodim še v staro generacijo in sem na tem področju zelo konservativna. Zdi se, da arhitekture ni mogoče z ničimer deliti. Če želiš biti res dober, je to nedeljivo, ni pa več odvisno od spola. Sama sicer nimam izkušnje s kakšno večjo stavbo, si pa na podlagi vrste manjših projektov predstavljam, da terja popolno predanost.

Vizija razvoja mesta Kranj 2008. Fakulteta za arhitekturo in Ljubljana, avtorji: ilca, di. Ilika Čerpes, Jane Grohar, abc, arh., Primož Boršič, abc, arh.

Vizija razvoja mesta Kranj. 2008. Ilka Čerpes (avtorica), Jure Grohar, Primož Boršič (soavtorja).

Tudi že Plečnik je tako razmišljal ...

Plečnik je menil, da ženske ne morejo biti popolnoma predane poklicu, ker jih bo »biološka ura uničila in zato že a priori ne sodijo v to sliko«. Če pogledamo edino zares svetovno znano arhitektko, Zaho Hadid, je življenje posvetila izključno arhitekturi. Morda gre za odločitev v duhu Plečnikove misli, morda pa je zadaj strah, da ne boš na nobenem področju dovolj dobra.

Kaj pa vprašanje ustvarjalnosti? Se vam zdi, da gre tu za razdvojenost med družino, kjer opravljaš primarne naloge (hrana, čistoča ...), in poduhovljeno ustvarjalnostjo? In potem iščeš ravnotežje med obema poljema?

To iskanje ravnotežja je izjemno naporno – terja nadčloveka. Če bo razvoj družbene infrastrukture še naprej potekal tako, da bodo lahko ženske in tudi moški naenkrat počeli več stvari, potem morda je možnost. Posamezniki imamo omejene zmogljivosti, ki jih moramo deliti med različnimi vlogami. Seveda to ne pomeni, da ni mogoče ničesar ustvariti. Še vedno je mogoče ustvariti dosti lepih stvari, vendar za izjemne dosežke manjka določena predanost. Za delanje več stvari vzporedno je potrebna nenehna dobra organizacija. Takšen »multifunkcionalni« način delovanja zahteva ogromno energije. Ta razslojenost, ta želja, delati več stvari vzporedno, nedvomno oslabi osredotočenost na reševanje strokovnih nalog. Ko sem postala mama, sem že imela za seboj nekaj let intenzivnega strokovnega in raziskovalnega delovanja, zato lahko primerjam obdobje prej in potem. Če nimaš otrok, je dojemanje ciljev drugačno. Osredotočena si lahko le na kariero, ker osmišlja tvoje življenje in ji lahko posvetiš vso energijo in čas. Predstavljam si, da se moški prav tako lažje in brez slabe vesti posvetijo svojemu delu, saj je v nas, čeprav morda podzavestno, še vedno utrjeno prepričanje, da naj bi ženska doma podpirala tri vogale. Predvsem imajo moški večinoma več časa za tekmovanje in si z lahkoto pridelajo prednost pred ženskami. Vendar tekmovalnost v današnjem svetu ni več perspektiva. Že precej mladih jo zavrača. Absolutno zavračajo, da je najboljši tisti, ki je najhitrejši, najbogatejši, najglasnejši. Mentalno se obračajo k trajnostnejšemu razvoju, iščejo druge odlike, ko presojajo drug drugega, kdo je dober, kdo ne. Za mlajše generacije različne biološke značilnosti, kot na primer spol, niso več pomembne. Bistveno merilo je, kaj lahko kdo prispeva k dobrobiti družbe in okolja. Ali bo tekmovalnost počasi izzvenela, pa ni odvisno le od vrednot, ampak je povezano tudi s sedanjim ekonomskim sistemom, v katerem se uspeh meri samo z denarjem. Ko bodo ta način razmišljanja nadomestili drugi kriteriji uspešnosti, tudi volja do moči, moška ali ženska, ne bo več tako silovita.

Nekaj besed bi bilo treba reči o tradiciji slovenske arhitekture in poučevanja. Kako so začeli Plečnik, Fabiani, Ravnikar, Mihevc ...? Kakšna je tradicija te šole? Kaj menite o iskanju vzora ...

Na naši fakulteti je mentorski pristop zelo pomemben del študijskega procesa. Gre za tradicijo šole, ki temelji na seminarskem delu pod vodstvom mentorja. Pri tem načinu poučevanja arhitekture velja, da študent brezprizivno verjame v izbranega mentorja, k njemu gre, da ga bo ta vodil in ga nekaj naučil. Mentor je nekakšna podaljšana vloga staršev. Mentor, ki zna vse. Po mojem mnenju je to v času zamrznjena predstava o tradiciji Plečnikove šole izpred sto let. Zastarel princip, ki ga je čas že zdavnaj povozil. V času večsrediščnega sveta, v katerem živimo, ni ene resnice, zato je nujno, da mlade naučimo razumeti čim več različnih konceptov in jih kritično povezati v novo, izvirno celoto. Na nekaterih drugih fakultetah, pri nas in v tujini, se študentje sami izgradijo skozi izkušnje z različnimi mentorji, moškimi in ženskami, ki jih ves čas študija menjavajo. Pa smo spet pri ženskah in moških. Ko se študent začne upirati mentorju, ko hoče uveljaviti svoje ideje, ženske lažje zmoremo izpeljati stvari z razpravami kot moški. Gre torej za vprašanje tekme ali sodelovanja. Všeč mi je, ko mi študent pove nekaj, na kar nisem pomislila, zaradi tega se ne počutim manj vredna ali ogrožena. A kot mentor, ki zna vse, študentu ne moreš priznati, da je naredil bolje, kot bi znal sam. Zmagaš in greš. Kar pa ni pedagoško. Mlademu človeku je treba pustiti, da se gradi. Nekaj časa tečeš z njim, potem ga spustiš, da gre po svoje. Vztrajanje pri tradiciji mentorja vzornika ohranja status quo glede razmerja spolov v stroki, saj vzorce iz življenja prenaša v šolski prostor in jih s tem utruje.

Vaša poklicna pot je zelo široka, videli ste veliko sveta. Sodelovali ste tudi s šolami v tujini, kakšni pa so vzori tam?

Dvakrat sem bila v komisiji za magistrske naloge in enkrat za sprejem na magistrski študij, v Nantesu in Parizu. Šola v Nantesu je enako kakovostna in cenjena kot tista v Parizu. Moj vtis je, da so študenti z uporomo leta 1968 v Franciji dejansko dosegli izobraževalni sistem, ki ni več hierarhično, ampak mrežno naravnano. Več enakovrednih šol je povezanih med seboj, študenti potujejo med njimi in spoznavajo različna okolja ter različne mentorje in mentorice. S pomočjo selekcije po prvi stopnji pripustijo k nadaljnjemu študiju tiste, ki se jim to, da so projektanti, ne zdi edino pomembno. Preizkušajo njihove osebnosti, predvsem to, ali imajo odgovoren odnos do javnosti in razumejo, kaj je to »zdrava pamet«. Imam vtis, da francoski mrežni sistem vzgoji manj zvezdniških osebnosti in več odgovornih arhitektov in arhitektk.

Kaj menite o družbeni odgovornosti arhitekture in urbanizma?

Na področju urbanizma je družbena odgovornost bolj prisotna, ker urbanistični načrti niso avtorski, kot sem že omenila. Tudi na področju arhitekture je čut za družbeno odgovornost enako pomemben, le da so tu potrebne še dodatne spretnosti. Arhitekt se mora tudi promovirati in na določen način tudi tržiti. Prav zaradi teh dodatnih pogojev potrebuje licenco, da lahko deluje tudi v dobro družbe, ne le po pravilih, ki mu jih narekuje trg. V socializmu je bilo z etičnim kodeksom prepovedano trženje arhitekturnih storitev. Na arhitekturnem področju prepoved ni bila nikoli preklicana, a se je preboj nekako zgodil. Bila sem še predsednica Društva arhitektov Ljubljana, ko se je začela pojavljati promocija arhitektov. Starejši arhitekti so se spraševali, kaj se dogaja. Predlagali so okrožnico z opozorilom, da se to ne sme – in seveda, sledilo je vedno več promocije in vedno manj okrožnic. Poklic arhitekta je bil pri nas že v socializmu – in je še vedno – izpostavljen vplivu tujih zgledov tržnega gospodarstva. Vendar je, kot je rekel že Vitruvij, dobra arhitektura trdna, uporabna in lepa. Gre za javno poslanstvo, ozaveščanje, izobraževanje. V času socialne države je bilo javno poslanstvo izvedljivo, tudi projekte je bilo mogoče pridobiti, ker je država vlagala v javno koristne gradnje. Z ukinitvijo socialne države je arhitekt ostal na čistini. Mora se tržiti, da ga opazijo, pri njem naročajo, obenem pa se od njega zahteva, da zagotavlja javno dobro. To dvojje danes prehaja v nasprotje, ki ga arhitekti sami ne moremo razrešiti.

So se torej z nastopom kapitalizma stvari spremenile tudi za ženske?

Na področju trženja so moški običajno bolj uspešni, saj praviloma več časa posvetijo karieri in so lahko v javnosti bolj prisotni. Zato je primerjava Jugoslavije in Slovenije tako zanimiva. V Jugoslaviji smo imeli občutek, da je ženska enakopravna, da lahko opravlja katerikoli poklic. Kapitalizem je to prepričanje omajal. Po svoji notranji logiki igra na struno moškega kot ser-

»V Jugoslaviji smo imeli občutek, da je ženska enakopravna, da lahko opravlja katerikoli poklic. Kapitalizem je to prepričanje omajal.«

visiranega nosilca ekonomskega razvoja družine in tudi družbe, žensko pa potiska v servisno vlogo matere in gospodinje. Poznam mladega kolego profesorja iz Švice, katerega žena je pustila službo, ker je zaslužila manj, kot stane varstvo za njuna otroka. V kapitalizmu se ženskam pogoji za osebni razvoj poslabšujejo. Zato je nujno krepiti pobude, kakršna je ta vaša, da proces zaustavimo. Smo še v boljšem položaju kot ženske v zahodnih državah Evrope, saj tam ni bilo socializma, zato je vzorec tradicionalne delitve dela med moškimi in žensko bolj trdovraten in ga težje spreminjajo. Kar zadeva žensko vprašanje, imamo veliko prednost pred klasičnimi kapitalističnimi družbami, in pomembno je ohraniti to raven. Obranimo jo lahko le ženske, moške pa lahko ozaveščamo. Pokazati jim je treba prednosti, ki jih prinaša enakopravnost žensk. Aktualni trajnostni koncepti, kot so sodelovanje, ekonomija delitve, zadruge ..., so prava pot, a vse to smo že imeli. V te oblike družbene organizacije se je zarezalo leta 1991 in od takrat naprej se stanje samo poslabšuje.

Žensko vprašanje postaja ponovno aktualno. 8. marec je bil v Jugoslaviji zelo velik praznik, če se je našel direktor, ki je ženskam pozabil čestitati, so ga odstavili. Po osamosvojitvi smo takšno obliko praznovanja dneva žena opustili. In to prav sedaj, ko so na zahodu pričeli častiti 8. marec. Vsi vplivni časopisi, denimo angleški *Guardian* in nemški *Spiegel*, na veliko pišejo o tej temi. Pri nas pa skušamo uveljavljati materinski dan, za katerega ne vemo, kaj sploh je in od kod je prišel. Ženske prejemamo čestitke, a ne za 8. marec, ampak za materinski dan. V tem vidim željo po zavrnitvi prejšnjega, socialističnega sistema, a žal brez kritične presoje, saj ni bilo vse slabo. Ne verjamem v razvoj na podlagi destrukcije sistema. Treba je kritično pogledati, kaj je bilo v redu in kaj ne, ter dopolniti, kar ni delovalo.

Avstrijke so denimo v veliko slabšem položaju ...

Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja so morale od moža pridobiti pisno dovoljenje, če so želele v službo. To informacijo sem našla v avstrijskih časopisih. Petdeset let za nami so. Nekatere se tega zavedamo, nekaterim ženskam pa je všeč, če dobijo rože na materinski dan. Ne prepoznajo nevarne smeri. Ljudi je treba ozaveščati. Znanje je edino orožje, ki ga imamo. Zakaj se omejevanje žensk še vedno načrtno izvaja, ne toliko pri nas, pač pa na primer na Bližnjem vzhodu? Množice laže obvladuješ, če imaš opravka z neznanjem in pomanjkanjem informacij. Sliši se grozno, vendar je res. Tudi arhitekturna stroka bi se morala bolj vključevati v izobraževanje javnosti, predvsem organizirano ozaveščati ljudi o svoji vlogi v družbi. Naše društvo arhitektov je društvo v javnem interesu in kot tako bi moralo igrati glavno vlogo na tem področju, tudi s političnim delovanjem.

Kaj lahko ženska prispeva k družbeni vlogi arhitekture? Kje vidite svoj prispevek, prispevek svojega strokovnega delovanja, kaj je tista pozitivna sprememba? Bi kakšen projekt posebej izpostavili?

Veliko sem razmišljala, kaj je tisto, za kar bi lahko rekla, da sem prispevala. Od študija dalje se večinoma ukvarjam s problemi manjših mest in občin po Sloveniji. Seveda sem veliko preučevala tudi Ljubljano, ker je zanimiva kot naše največje mesto, vendar nisem imela veliko vpliva na rešitve. V študentskih delavnicah in raziskavah sem se zelo veliko ukvarjala z zapuščenimi kraji. Od tega ni ne slave ne denarja, vendar ljudem nekaj daš. In ti napredujejo, tudi potem, ko je projekt zaključen. Prek pogovorov, ne le z vodstvenimi kadri, tudi s prebivalci, postanejo ljudje pozorni na stvari, ki se jih prej niso zavedali, niso vedeli, da sploh obstajajo in da so zanje pomembne. Na koncu priredijo proslavo v zahvalo. Delo ni bilo posebno dobro plačano, pogosto so bili le stroški. Vendar me takšno delo zelo osrečuje, bolj kot velik honorar. Podobno je z otroki, ki se navdušijo in s tem osmislijo vloženi trud. Pred leti sem OŠ Trnovo pomagala urediti dvorišče, ki je bilo zasedeno s parkiranimi avtomobili. Otroci so hodili v šolo med vozečimi avtomobili. Z vodstvom in starši smo se odločili za spremembo. Projekt sem pripravila skupaj z otroki. Učenci petih razredov in starejši so

naredili maketo nove ureditve dvorišča. Prvi dan, ko smo začeli izdelovati tisto res veliko maketo, se je po desetih minutah začelo: »... Joj, grem na malico, sem lačen, pa na WC ...« Dva sta bila motivirana in smo z njima rezali tiste papirčke naprej. Drugi dan nihče več ni hotel na malico. Ob koncu je gospa ravnateljica povedala, da so sodelovali otroci, ki pouku ne sledijo prav zavzeto. Presenetilo jo je, kako sem jih motivirala. Otroke je pritegnilo, vse je bilo brez prisile. Bili so tudi iz revnih družin, socialno zapostavljeni otroci, ki so se z našim delom počutili vključene. Najprej so naredili maketo, potem smo to tudi zgradili! In se fotografirali na dvorišču. Pripravili smo tudi razstavo o tem, kako so izdelovali maketo, kako se je zidalo. Take stvari mi veliko pomenijo, ne zanima me, ali sem avtorica ali ne. Takih in podobnih zgodb je bilo tudi v manjših krajih precej. Praktično skoraj ni kraja v Sloveniji, s katerim se ne bi ukvarjala. Ljubo mi je izdelovati projekte, pri katerih ljudje začutijo, da si jim nekaj dala.

Vzgojeni smo bili v radovednost – da zležeš »v zadnji kot«, se pogovarjaš z vsakim, da izpelješ projekt. Arhitekturne zvezde se obnašajo drugače, ne želijo se pogovarjati, ne pridejo med ljudi. V tej smeri je zanimiv arhitekturni par, ki sta ga sestavljala Frei Otto in njegova partnerica, doktorska študentka Eda Schaur. Skupaj sta delala na inštitutu v Stuttgartu (Institut für Leichte Flächentragwerke). Eda je vodila eksperimente, kako generirati nove oblike. Otto je na podlagi novih oblik razvijal konstrukcijske rešitve. Delala sta kot tim. Ko sem v magistrski nalogi raziskovala samournavanje morfoloških struktur, sem prek prof. Koželja prišla v stik z njenim delom. Raziskovala je afriške vasi, naredila je fantastične raziskave v zvezi s tvorbo urbanističnih oblik, samoreguliranih omrežij ipd. Le malokdo ve, da so njene raziskave vključene v arhitekturo Münchenskega olimpijskega stadiona, s katero je Frei Otto pridobil sloves svetovne zvezde. Osebnost sem ga spoznala na predavanju, ki ga je imel na naši fakulteti. Popolnoma naštudiran solo zvezdniški nastop in skromna vsebina sta ga razkrila kot izključevalnega in avtoritativnega človeka, ki le težko deli uspeh z drugimi. Podobno je položaj žensk v spolno mešanih parih v intervjuju za *Guardian* leta 2018 opisala Koolhaasova žena Madelon Vriesendorp. Kako ji je kot mami, ženski in arhitektki z njim uspevalo. Zelo lepo je povedala, kaj je zanimalo njega – predvsem zgraditi kult osebnosti, ali »brand«, če se tržno izrazim. Njo je bolj zanimala socialna interakcija, komunikacija z družbo. Njen prispevek v javnosti ni znan, na primer to, da je avtorica večine risb za kulturno Koolhaasovo knjigo *Delirious New York*. Lahko bi še naštevala podobne primere, a se bojim, da jih je preveč za ta intervju.

Morda še stavek za zaključek?

Mislím, da je arhitektura kot stroka pri vprašanju odnosa do ljudi vseh spolov na prelomnici. Ali se bo celotna stroka usmerila proti vključujoči arhitekturi, kot smo napisali v arhitekturni politiki, ali bo nadaljevala v smeri avtorske umetnosti. Nisem prepričana, kam se bo tehnica nagnila. Lahko da bodo tokovi vzporedni. Odvisno tudi od tega, kako bomo vzgajali študentke in študente.

Arhitektura, stavba in hiša so besede ženskega spola, kot tudi umetnost, gradnja in tehnika. Morda je to naključje, morda pa tudi ne.

»Mislím, da je arhitektura kot stroka pri vprašanju odnosa do ljudi vseh spolov na prelomnici. Ali se bo celotna stroka usmerila proti vključujoči arhitekturi, kot smo napisali v arhitekturni politiki, ali bo nadaljevala v smeri avtorske umetnosti.«